

Asmenu, priklausančių pažeidžiamoms grupėms, teisės

Vaiko teisės

Lietuvos vaikai jaučiasi nelaimingiausi Europoje, tėvai jiems teskiria vidutiniškai 7 minutes dėmesio per dieną, o smurto kultūra išplitusi visuose socialiniuose sluoksniuose. Vaikų dingimai glaudžiai susiję su paplitusiu smurtu: keturi iš penkių pabėgusių vaikų slepiasi nuo artimoje aplinkoje tyrančio smurto, ir taip dažniausiai tampa prekybos žmonėmis aukomis. Nepriėmus įstatymo, įtvirtinančio smurto draudimą, smurtautojai jaučiasi nebaudžiami, o skriaudžiami ar smurtą šeimose stebintys vaikai – bejėgiai ir neginami. Padaugėjo pranešimų apie fizinį, psichologinį ir seksualinį smurtą stacionariuose globos ir ugdymo įstaigose. Apie prostitucijos tinklus, veikiančius globos namuose, įstaigų darbuotojai nepraneša teisėsaugai, nes bijo sudaryti problemų įstaigai ir prarasti darbo vietas. Dėl sumažintų atlyginimų personalui vaikų namuose bus dar sudėtingiau nei anksčiau sulaukti aukšto lygio specialistų, kurie pajėgtų užtikrinti vaiko interesų apsaugą. Be tėvų globos likusių vaikų padėtį apsunkina ir vilkinamas įvaikinimo procesas. Išliko vaikų apklausų baudžiamajame procese problema: visoje Lietuvoje įrengti specialūs apklausų kambariai praktiškai nenaudojami, neskiriamos lėšos teisinės psichologijos specialistams, pasibaigus darbo laikui vaiko teisių apsaugos specialistai pa-

prastai apklausose nedalyvauja ir neatstovauja vaiko teisių.

Vaikų nesaugumas

UNICEF atliktas tyrimas parodė, kad Lietuvos vaikai jaučiasi nelaimingiausi Europoje. Taip pat šiuo tyrimu buvo nustatyta, kad per dieną tėvai skiria savo vaikams vidutiniškai septynias minutes dėmesio.¹ Šie duomenys koreliuoja su smurto prieš vaikus artimoje aplinkoje rodikliais – 2009 m. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus tarnyba gavo daugiausia, lyginant su pastaraisiais metais, skundų dėl smurto prieš vaikus (195 skundai – 2009 m., 142 skundai – 2008 m., 91 skundas – 2007 m.). Tarp užfiksuotų atvejų dominavo smurtas artimiausioje – šeimos – aplinkoje (89 skundai).² Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, bendrai 2009 m. savivaldybių vaiko teisių apsaugos tarnybose buvo gauta 1203 pranešimai apie nuo smurto nukentėjusius vaikus.³

Vaikų dingimai taip pat glaudžiai susiję su paplitusiu smurtu: keturi iš penkių pabėgusių vaikų slepiasi nuo artimoje aplinkoje vyraujančios smurto kultūros.⁴ Dauguma dingusių vaikų tampa prekybos žmonėmis aukomis arba yra įtraukiami į nusikalstamas grupes ir išvežami į užsienį.⁵ 2009 m. pasirodė informacija apie Pagėgių vaikų globos namų auklėtines, tapusias užsienyje vagiliaujančių organizuotų nusikaltėlių iš Tauragės parankinėmis.⁶

Po vadinamo „pedofilijos skandalo“ visuomenė ypatingai susidomėjo seksualinio vaikų išnaudojimo namuose apraiškomis. Žiniasklaida pranešė apie eilę mažamečių tvirkavimo, išnaudojimo prostitucijos tikslais bei nepilnamečių seksualinio prievartavimo šeimoje atvejų.⁷ Dažnai būtent valstybinių institucijų bendradarbiavimo ir kompetencijos stoka buvo pasikartojančios prievartos priežastis. 2009 m. laukiant apeliacinio teismo sprendimo neįgalios nepilnametės žagavimo byloje, buvo pastebėta, kad tėvas vėl ėmėsi seksualinės prievartos prieš dukrą.⁸ Kitu atveju, motinai dėl išžagintos dukters kreipusis į policiją, pareigūnai ikiteisminio tyrimo nepradėjo, motyvuodami sunkumais renkanti įrodymus. Tokiu būdu nebuvo sustabdyti nepilnametės tėvo veiksmai, ji buvo toliau seksualiai išnaudojama, kentė fizinę bei psichinę prievartą bei buvo verčiama lytiškai santykiauti su nepažįstamaisiais už piniginių atlygių.⁹

Nors dar 2006 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių apsaugos komitetas rekomendavo Lietuvai ištaisyti spragą nacionalinių teisės aktų sistemoje ir apsaugoti vaikus nuo fizinių bausmių,¹⁰ 2010 m. pradžioje Seimas atmetė *Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo* pataisą,¹¹ kuriomis būtų uždraustas bet koks smurtas prieš vaikus. Pagal projektą, smurtu prieš vaiką – žmogų, neturintį 18 metų, – laikomos visos fizinės, seksualinės, psichologinės ir emocinės prievartos, vaiko žeminimo ir išnaudojimo, vaiko priežiūros stokos arba aplaidumo formos, sukeliančios pavojų gyvybei, faktinę ar potencialią žalą vai-

ko sveikatai, išlikimui, vystymuisi ar orumui, taip pat fizinės bausmės.

Kai kurie LR Seimo nariai atvirai išreiškė pritarimą fizinėms bausmėms, priskirdami jas prie efektyvių auklėjimo metodų.¹² Nepriėmus įstatymo, įtvirtinančio smurto draudimą, smurtautojai jaučiasi nebaudžiami, o skriaudžiami ar smurtą šeimose stebintys vaikai – bejėgiai ir neginami.

Vaikų pažeidžiamumas stacionariose globos ir ugdymo įstaigose

2009–2010 m. padaugėjo pranešimų apie fizinį, psichologinį ir seksualinį smurtą tarp globotinių ir prieš juos, vaikai, išėję iš globos namų, susidurdavo su sunkumais integruodamiesi, patekdavo į nusikalstamas grupuotes.

2009–2010 m. pastebimai delsiant buvo įgyvendinama vaikų globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategija. Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. spalio 11 d. patvirtintas *Vaikų globos įstaigų tinklo optimizavimo planas* numatė, kad nuo 2010 m. vaikų globos įstaigų vietų skaičius bus ne didesnis nei 60 vietų, o darbas įstaigose bus organizuojamas tik šeimyniniu principu.¹³ Iki 2015 m. numatyta pasiekti, kad šeimynos vaikų skaičius neviršytų aštuonių vaikų.

2009 m. Statistikos departamento duomenimis, tik maža dalis be globos

likusių vaikų gyvena mažose šeimyniniuose globos namuose, tuo tarpu didžioji dauguma vaikų yra ugdomi didelėse valstybinėse globos įstaigose.¹⁴ Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2010 m. 25-ios vaikų globos institucijos vis dar buvo didesnės nei 60 vietų.¹⁵

Kaip dalis *Vaikų globos įstaigų tinklo optimizavimo plano*, nuo 2010 m. sausio 1 d. buvo pakeisti vaikų globos namų personalo pareigybių aprašymai. Buvę vaikų namų auklėtojai tapo socialiniais pedagogais arba socialiniais darbuotojais. Nauja tvarka įnešė daug neaiškumų ir susiskaldymo globos įstaigų viduje. Šiai dienai nėra vieningos personalo struktūros – priklauso mai nuo globos įstaigų administracijos sprendimų, skiriasi socialinių pedagogų ir socialinių darbuotojų skaičius. Pastarųjų atlyginimai buvo ženkliai sumažinti, pablogėjo kitos socialinės-ekonominės garantijos, padidėjo darbo krūvis.¹⁶

Nors griežtesni specialaus išsilavinimo reikalavimai vaikų namų darbuotojams vertintini teigiamai, visgi nauja reforma stokoja aiškumo ir nuoseklumo. Reforma tapo vaikų globos namų darbuotojų kaitos priežastimi,¹⁷ dėl to labiausiai nukentėjo artimus ryšius su auklėtojais praradę vaikai. Dėl sumažintų atlyginimų personalui vaikų namuose bus dar sudėtingiau nei anksčiau sulaukti aukšto lygio specialistų, kurie pajėgtų užtikrinti vaiko interesų apsaugą.

Pastebimas didelis psichologinės pagalbos vaikų namų auklėtiniams trūkumas. Nepaisant akivaizdaus poreikio, kai kuriuose vaikų globos namuose buvo atsisakyta psichologo paslaugų. Pavyzdžiui, prieš keletą metų Valkininkų vaikų globos namai „Spengla“ garsėjo žiniasklaidoje dėl ypač problemiškos situacijos,¹⁸ tačiau būtent šie namai atsisakė psichologo paslaugų.¹⁹

2009–2010 m. vyko valstybinių vaikų globos namų steigėjo statuso perdavimo savivaldybėms procesas. Proceso tikslas buvo priartinti socialines paslaugas prie šeimų bei sudaryti galimybes savivaldybėms plėtoti alternatyvias paslaugas, kuriomis būtų mažinamas globotinių skaičius stacionariuose globos namuose. Lietuvos vaikų globos namų įstaigų direktorių asociacija išplatino kreipimąsi, kuriame ginčijo proceso tikslingumą ir savalaikiškumą bei, motyvuodama ekonominiais interesais, siūlė atidėti pertvarkos procesą iki 2015 m. Vaiko teisių apsaugos kontrolierė išreiškė susirūpinimą, kad tokie Asociacijos siūlymai ignoruoja vaiko teisių ir teisėtų interesų gynimo prioritetiškumo principą.²⁰

Aptariamam laikotarpiu pastebėta daug pranešimų apie tai, kad vaikų namų auklėtiniai yra įviliojami į nusikalstamų grupių veiklą ar į prekeivių žmonėmis rankas, dažnai patiria fizinį ir psichologinį smurtą, yra seksualiai išnaudojami. 2010 m. buvo nustatyta, kad trys asmenys galimai lytiškai išnaudojo našlaičius nuo 2006 m.²¹ Policijos pareigūnai teigia žiną atvejų, kai apie

prostitucijos tinklus, veikiančius globos namuose, įstaigų darbuotojai nepraneša teisėsaugai, nes bijo sudaryti problemų įstaigai ir prarasti darbo vietas.²²

2009–2010 m. nebuvo imtasi efektyvių priemonių sumažinti globos institucijų ugdytinių socialinę atskirtį ir padėti jiems integruotis visuomenėje. Didžiausi išbandymai laukia pilnametystės sulaukusių našlaičių – jiems trūksta socialinių, profesinių įgūdžių – nėra numatyta speciali socialinio būsto suteikimo tokiems asmenims tvarka.²³

Be tėvų globos likusių vaikų padėti ap sunkina ir vilkinamas įvaikinimo procesas. 2009 m. didžiausią galimų įvaikinti vaikų apskaitos dalį sudarė vyresni nei 10 m. vaikai. Tokių vaikų Lietuvoje gyvenančios šeimos dažniausiai įvaikinti nepageidauja. Būtina efektyviau spręsti tėvų valdžios apribojimo klausimą bei optimizuoti tarptautinio įvaikinimo tvarką, kad būtų tinkamai užtikrinama vaiko teisė į šeimą.²⁴

Būtina kuo skubiau reformuoti didelės globos įstaigas: skaldyti jas į mažesnes, plėsti alternatyvių socialinių paslaugų sistemą, skatinti šeimynų steigimąsi. Tobulintinas teisinis reguliavimas siekiant numatyti, kad globos įstaigas palikę vaikai įgytų lengvatines galimybes gauti socialinį būstą bei apsigyventi savarankiško gyvenimo namuose. Specialistų, dirbančių su be globos likusiais vaikais, kvalifikacijai ir teisingam atlyginimui turi būti skiriamas nuoseklus valstybės dėmesys.

Vaikų apklausų baudžiamajame procese problema

2010 m. buvo pradėta aktyviau diskutuoti apie nukentėjusių vaikų apklausų organizavimą. Šiuo metu Lietuvoje įrengta daugiau nei 30 vaikų apklausos kambarių įvairiuose teismuose ir prie apskričių vyriausiųjų policijos komisariatų, tačiau jie retai naudojami. Kaune 2009 m. apklausos kambariuose buvo surengta per 20 apklausų, Klaipėdoje – 8, o Šiauliuose – 9. Kadangi per metus Lietuvoje nuo įvairių nusikaltimų nukentčia apie 3000 vaikų ir maždaug tiek jų tampa nusikaltimų liudytojais,²⁵ tokie apklausų kambarių naudojimo mastai yra menkaverčiai.

Pagrindinė problema yra kvalifikuotų teisinės psichologijos specialistų, kurie atliktų šias apklausas, trūkumas. *Nacionalinėje smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008–2010 metų programoje*²⁶ nebuvo skirta papildomų lėšų tokių darbuotojų paslaugų apmokėjimui. Klaipėdoje psichologė po dviejų nukentėjusių vaikų apklausų parašė prašymą išeiti iš darbo, nes sakė negalinti dirbti tokio sudėtingo darbo už tokį mažą užmokestį.²⁷

2009 m. atliktas tyrimas parodė, kad dėl netinkamai organizuotos vaiko teisių apsaugos skyrių darbuotojų darbo tvarkos nėra užtikrinami vaiko interesai apklausų metu. Pasibaigus vaiko teisių apsaugos skyrių darbo laikui ir iškilus neatidėliotinai būtinybei ikiteisminio tyrimo pareigūnams apklausti